

WOJCIECH BLAJER, ANDRZEJ SZPUNAR

O MOŻLIWOŚCIACH WYDZIELANIA HORYZONTÓW
SKARBÓW BRĄZOWYCH NA OBSZARZE POLSKI

W polskiej literaturze dotyczącej wcześniejszych okresów epoki brązu zauważyć można niepokojące zjawisko: od opublikowania pracy J. Kostrzewskiego (1964, s. 5-133), czyli od ponad piętnastu lat, brak jest prób nowego spojrzenia na zagadnienia związane z licznymi skarbami przedmiotów brązowych, prób, które byłyby oparte na co najmniej równie szerokiej bazie źródłowej i na podobnie gruntownej analizie zespołów¹. Mamy tu na myśli przede wszystkim problematykę chronologiczną, w której to dziedzinie bardziej szczegółowe opracowania są nader rzadkie i dotyczą raczej poszczególnych typów i wariantów zabytków, datowanie zaś zespołów nadal na ogół umieszcza się w szerokich ramach systemu O. Monteliusa.

Kolejne (III i IV) tomy *Prahistorii ziem polskich* nie wnoszą bardziej szczegółowych, nowszych ustaleń. Wobec narastającej ilości materiałów (głównie z zespołów grobowych, ale także z nowo odkrytych skarbów) i przy możliwości porównań z opracowaniami z krajów sąsiednich konieczne staje się otwarcie dyskusji na temat datowania w ramach tzw. „horyzontów skarbów”, gdyż podstawowa (i to tylko dla Polski centralnej i wschodniej) praca J. Kostrzewskiego przestaje już wystarczać w swej dotychczasowej postaci i wymaga uzupełnień i uściśleń.

Postulat wyróżnienia horyzontów znalezisk, „to jest zestawień grup zespołów o powtarzalnym inwentarzu, wiążącym się poprzez importy z odpowiednimi grupami zespołów na terenach o bardziej precyzyjnym datowaniu”, wysunął już J. Dąbrowski (1968, s. 18). Należy podkreślić dwie ważne sprawy ujęte w powyższej definicji. Po pierwsze, horyzont, to nie tylko grupa znalezisk, lecz „zestawienie grup”, czyli jednostka wyższego rzędu — jako że współczesnymi mogą się okazać grupy zespołów, charakteryzujące się odmiennymi inwentarzami (np. z jednej strony części uzbrojenia i narzędzia, z drugiej — garnitury ozdób). Po drugie,

¹ Artykuł stanowi streszczenie niektórych wniosków z przygotowywanego przez autorów obszerniejszego opracowania problematyki związanej ze skarbami, występującymi na terenie Polski w I-III okresie epoki brązu.

Uproszczone porównanie systemów O. Monteliusa i P. Reineckeego według M. Gedla (1980, s. 331)
Tablica chronologiczna

O. Montelius	P. Reinecke	Pomorze Zachodnie	Śląsk, Wielkopolska	Kujawy, Polska Środk. (część pn.)	Zachodnia Małopolska	Pd-wsch. Małopolska, Podkarpackie	Słowacja (M. Novotná 1970)	Węgry (A. Mozsolics 1967, 1973)
horyzonty								
IV okres	HB ₁						Somotor-Lúčky	Hajdú-böszörmény
	HA ₂						Komjatná	
III okres	HA ₁			(typ Czerniewice		(horyzont Sieniawa	Martinček — Bodrog	Kurd
	BD			(horyzont Kutno-Raszew	(typ Błogocice	←	Buzica — Rimavská Sobota	Aranyos Ópályi
II okres	BC	(młodsze ? grupa Arnimshain (starsze ?)					Ozd'any	Forró
	BB ₂		(horyzont Grodnica		←	Drevenik-Blh		
	BB ₁		(typ Czeszewo		←	Koszider	Kosziderpadlás	
I okres	BA ₂	(horyzont Głogów	(typ Wyszkowice					Hajdú-sámson
	BA ₁		(typ Siedlce					

przy obecnym stanie badań nad chronologią absolutną epoki brązu w Polsce nieodzowne staje się nawiązywanie poprzez importy do terenów o bardziej precyzyjnym datowaniu. Pojawić się jednak może niebezpieczeństwo przeceniania znaczenia nawiązań, a dalej mechanicznego przenoszenia tamtejszych nazw i określeń horyzontów, które nie będą oddawać zróżnicowania kulturowego. Natomiast brak tu zastrzeżeń, dotyczących czasu trwania zjawiska horyzontu.

Dość szerokie, lecz niezbyt precyzyjne rozumienie pojęcia „horyzont” w aspekcie czasowym zaznacza się zarówno w pracach A. Gardawskiego, który wymieniał starsze i młodsze skarby horyzontu Koszider w Polsce (1971, s. 160, 164), później zaś wprowadził pojęcie „horyzontu przejściowego Koszider — Rimavská Sobota” trwającego od BC₃ po HA₁ (A. Gar-

dawski, Z. Woźniak 1979, s. 26; A. Gardawski 1979, s. 49), jak też J. Dąbrowskiego, który skarby horyzontu Rimavská Sobota datował na III i początku IV okresu EB (1972, s. 36). A przecież jest to pojęcie całkiem jednoznaczne, wynikające ze znaczenia tego słowa w języku potocznym, a także w naukach geologicznych, skąd zaczerpnęli je prahistorycy (J. Filip 1966, s. 503). Takie pojmowanie horyzontu, jako zjawiska nie przekraczającego z reguły jednej fazy epoki brązu, czasem włącznie z etapem przejściowym między fazami, spotykamy w pracach wielu autorów (np. T. Kemenczei 1965; A. Mozsolics 1967 i 1973; W. A. von Brunn 1968; M. Novotná 1970). Założyć trzeba, że czas trwania takiego zjawiska wynosił najprawdopodobniej nie więcej niż kilkadziesiąt lat. W przeciwnym razie nie można już mówić o „horyzoncie” — należałoby natomiast używać jakiegoś sformułowania nie podkreślającego owej jednoczasowości, np. „okres występowania zespołów (tu: skarbów) danego typu”. Być może słuszne będzie wyróżnianie bardzo krótkiej fazy produkcji danej grupy brązów, oraz dłuższej fazy ich wykorzystywania, przekraczającej owe kilkadziesiąt lat. Możliwe jest wówczas, że wytwory danego typu pojawią się także w zespołach następnego horyzontu, jednak w towarzystwie nowych typów przedmiotów innych kategorii.

Zjawisko określane mianem „horyzontu skarbów” jest zawsze wynikiem konkretnych czynników — stanowi odbicie przede wszystkim zjawisk ekonomicznych, a dalej zwyczajów kultowych i wydarzeń politycznych w życiu pradziejowych społeczności. Konieczną przesłanką był odpowiedni poziom rozwoju sił wytwórczych społeczeństwa, zapewniający tak techniczną umiejętność wytwarzania przedmiotów z brązu, jak i możliwość osiągania nadwyżek. Oczywiście na niektórych obszarach pojawienie się skarbów złożonych z wyrobów importowanych mogło wyprzedzać produkcję lokalną. Dyskusje na temat odróżniania producentów i deponentów, jak i dywagacje natury ekonomicznej nie są przedmiotem naszych rozważań; istotne jest, że gromadzone przedmioty przedstawiały — zapewne z różnych powodów — znaczną wartość. Jednak oprócz tych przesłanek tezauryzacji pojawić się musiały bezpośrednie przyczyny składania brązów do ziemi. Wydaje się, że były one dwojakiej natury:

- 1) kultowe (tzw. skarby wotywno — deponowane w bagnach, zbiornikach wodnych, w okolicach cmentarzysk, lub wyróżniające się osobliwym sposobem złożenia do ziemi);

- 2) polityczne (odbicie okresów niepokojów: wojen, kryzysów wewnętrznych, wędrowek ludności często także z wojnami związanych — deponowane w naczyniach, pod kamieniami, na terenie osad).

Sądzić można, że właściwy horyzont — dokładniej: moment rozpoczęcia ukrywania brązów na większą skalę — wyznaczany był przede wszystkim przez tę drugą grupę przyczyn. Niektórzy autorzy (np. K.-H. Otto 1955, s. 46; W. Sarnowska 1969, s. 41-42) uważają, że ukrywanie

skarbów nie jest wynikiem zagrożenia, lecz zwykłym sposobem zabezpieczania gromadzonego bogactwa, co zresztą ma potwierdzenie w obserwacjach etnograficznych. Niezaprzeczalny jest fakt, że przyczyny typu „politycznego” spowodowały ostatecznie pozostawienie ukrytych w ziemi skarbów, choć pierwotnie wszystkie one — czy to zakopane jeszcze w okresie spokojnym, czy już przy bezpośrednim zagrożeniu — przeznaczone były do wydobycia, w przeciwieństwie do skarbów „kultowych”.

Jako „horyzont” proponowalibyśmy określić każde zasadniczo zestawienie grup skarbów (szerzej: zespołów) o powtarzalnym lub przynajmniej bliskim typologicznie inwentarzu, datowane za pośrednictwem importów lub analogii na stosunkowo wąski odcinek czasu, nie przekraczający z reguły jednej fazy epoki brązu i o występowaniu ograniczonym do określonego terenu (na ogół tożsamego z zasięgiem jednostki kulturowej). Jest to więc określenie oparte na omawianej definicji J. Dąbrowskiego, poszerzonej o dodatkowe zastrzeżenia.

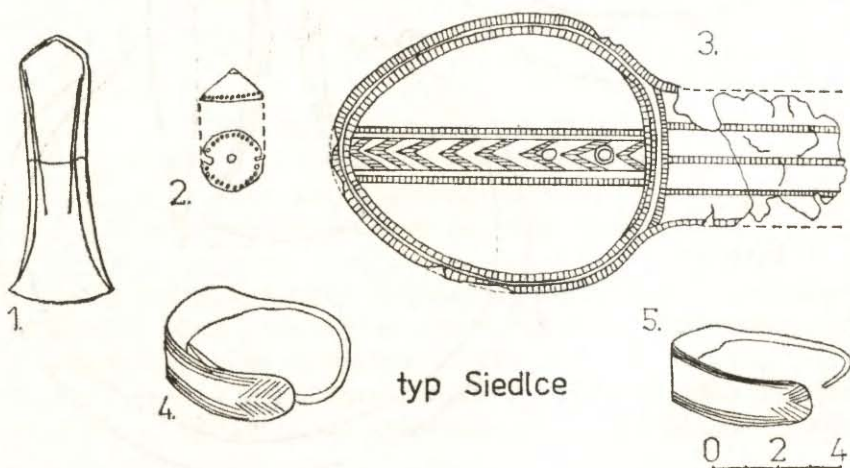
Jeżeli warunki znajdowania wskazują na „polityczny” powód złożenia do ziemi (raczej: pozostawienia w ziemi), to dany horyzont uważać należy za rezultat konkretnego wydarzenia (lub pasma wydarzeń), przypuszczalnie o charakterze politycznym, mającego szerszy zasięg terytorialny. W przypadku, gdy grupa skarbów jest niezbyt licznie reprezentowana, proponujemy poprzestać na roboczym określeniu „zespoły danego typu”.

O wydzieleniu horyzontów powinny decydować kryteria przede wszystkim typologiczne i chronologiczne. Często dadzą się wykazać pewne powtarzające się zestawy form, ułatwiające analizę. Cenny wkład dały tu zwłaszcza prace A. Gardawskiego (1971, s. 159-160; A. Gardawski, Z. Woźniak 1979, s. 25) i J. Dąbrowskiego (1972, s. 28-29, 36), które — jakkolwiek w niektórych spostrzeżeniach kontrowersyjne i wymagające już obecnie pewnych korektur — wskazały jedną z dróg podejścia do zagadnienia: możliwość nawiązań do terenu Kotliny Karpackiej. Jednak na rozległych obszarach Polski można wskazać szereg zjawisk o charakterze „horyzontu”, nie posiadających bliższego związku z terenami zakarpackimi. Pojawia się więc potrzeba zastosowania własnego, miejscowego nazewnictwa i możliwie wyczerpującego zdefiniowania poszczególnych grup znalezisk.

W poniższej propozycji bynajmniej nie pretendujemy do przedstawienia wszystkich zjawisk typu „horyzontu”. Omawiamy jedynie czasy, tradycyjnie dotąd zaliczane do I-III okresu epoki brązu. Przeważnie — z wyjątkiem terenów Pomorza — staramy się opierać na schemacie nadunajskim, który — wprowadzony do literatury przedmiotu przed kilkunastu laty (Z. Bukowski 1969, zwłaszcza s. 15, 26-42, 519-521) — coraz częściej znajduje uzasadnione zastosowanie (np. M. Gedl 1975; 1975 a; J. Machnik 1978; B. Gediga 1978; A. Gardawski, Z. Woźniak 1979).

Wykorzystujemy tu tylko te skarby, które bardziej wyraziście ilustrują zagadnienie. Przymuszczalnie po bliższych studiach będzie można wskazać inne jeszcze horyzonty — nawet w tym odcinku czasu — lub poszerzyć zasięgi sygnalizowanych zjawisk (zob. tabela). Naszym zdaniem żaden poważniejszy krok naprzód, ani korektury w stosunku do aktualnego stanu badań i niniejszych propozycji nie są jednak możliwe do chwili, gdy będziemy dysponować szczegółowymi opracowaniami typologiczno-chronologicznymi przynajmniej najczęściej spotykanych spośród występujących w skarbach zabytków, tzn. siekierek, ozdób obręczowych (bransolet, naramienników, nagolenników i naszyjników) oraz ozdobnych tarczki i guzków.

Zespoły typu Siedlce. Spośród brązowych skarbków kultury unietyckiej za starsze uznać można dwa: Siedlce, woj. Legnica, i Żeńska, woj. Gorzów Wlkp. (W. Sarnowska 1969, s. 287 i ryc. 118: b-p oraz s. 219, i ryc. 74: i-p). Oprócz siekierek z podniesionymi brzegami występują tu zausznice w kształcie wierzbowego liścia, będące formą interregionalną dla kultur wczesnobrązowych, lecz obce dla metalurgii unietyckiej. Wiązać je należy z wpływami kultur Mierzanowice — Kość'any — Nitra, których schyłek przypada na klasyczną fazę kultury unietyckiej. Najpewniej — na III lub IV fazę tej ostatniej kultury — datowany jest zespół z Siedlec (J. Machnik 1978, s. 92). Skarb z Żeńska może być nieco młodszy ze względu na występującą w nim tarczkę ozdobną (oba skarby posiadają tarczki, ale ta z Żeńska jest mniej starannie wykonana i, podobnie jak zausznice, może być nieudolnym późniejszym naśladownictwem). W obu zespołach brak jeszcze wyrobów charakterystycznych dla

Ryc. 1-5. Typ Siedlce:

1-5 Siedlce, woj. Legnica

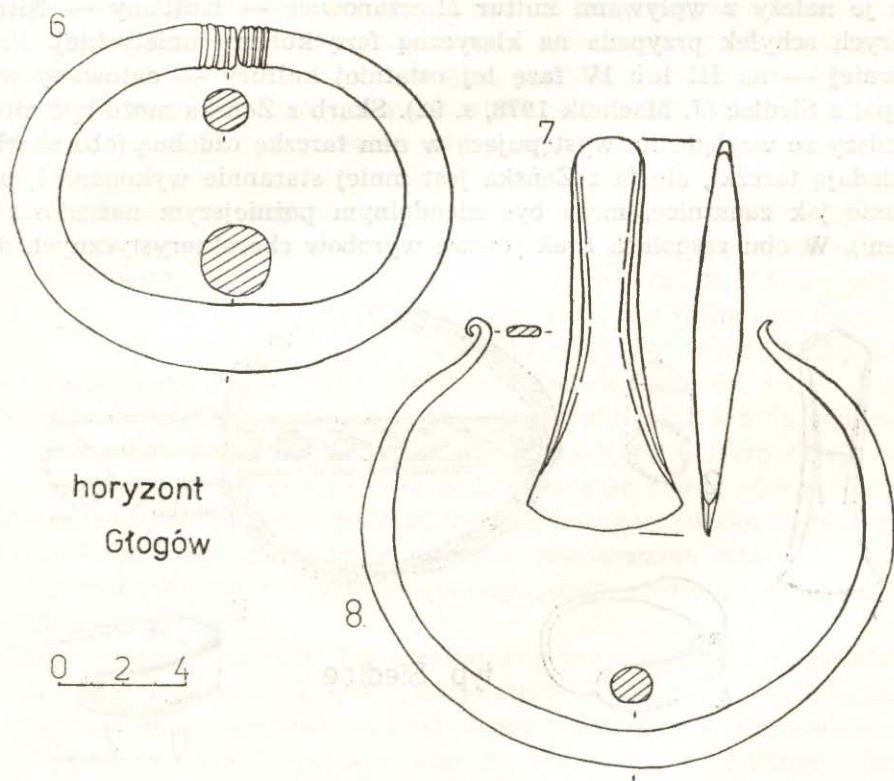
Abb. 1-5 Siedlce Typ:

1-5 Siedlce, Wojw. Legnica

klasycznej fazy kultury unietyckiej. Datować je należy zapewne na początek BA₂.

Horyzont Głogów. W klasycznej fazie kultury unietyckiej nastąpiło rozpowszechnienie się wyrobów brązowych. Liczne skarby znalezione są na rozległym terytorium zachodniej Polski, a głównie w Wielkopolsce i na Dolnym Śląsku. W ich skład wchodzi najczęściej masywne, bądź odlewane na jądrze glinianym kregi o końcach zdobionych poprzecznymi żłobkami, naszyjniki o końcach rozklepanych i zwiniętych w uszka oraz siekierki z podniesionymi brzegami i lekko rozszerzającym się ostrzem. Rzadziej występują bransolety spiralne i mankietowate, sztylety, berła sztyletowe oraz inne drobniejsze wyroby. Za najbardziej reprezentatywne można tu uznać: Głogów, woj. Legnica, Lekowo, woj. Koszalin, Wrocław-Pilczyce, Kokorzyn, woj. Leszno, i Wrocław-Szczytniki (W. Sarnowska 1969, s. 340-343, 158-159, 243-245, 181, 246-247 i ryc. 154-155, 43 : e-i, 89, 54 : h-j, 90).

W zespołach tej fazy wskazać można na jeden jeszcze zestaw form,

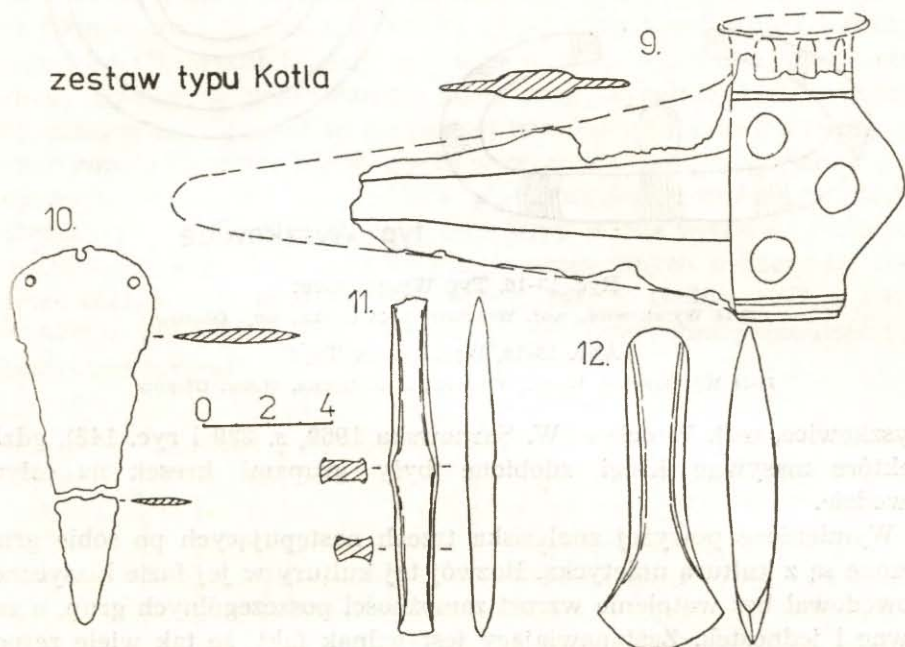
Ryc. 6-8. Horyzont Głogów:

6, 8 Kokorzyn, woj. Legnica; 7 Babin, woj. Szczecin

Abb. 6-8. Głogów Horizont:

6, 8 Kokorzyn, Woiw. Legnica; 7 Babin, Woiw. Szczecin

który uważać należy za „garnitur” stanowiący konwencjonalne wyposażenie bogatych grobów i mający, być może, charakter ówczesnie obowiązującego zestawu uzbrojenia. Zestaw typu Kotła zawierał siekierkę i dłutko z podniesionymi brzegami, sztylet lub ostrze sztyletu, niekiedy berło sztyletowe lub większą liczbę sztyletów. Zaliczamy tu takie znaleziska, jak: Kotla, woj. Legnica, Słupy, woj. Bydgoszcz, Przysieka Polska, woj. Leszno, Śliwin, woj. Szczecin (grób), Łęki Małe, woj. Leszno, kurhan I, groby A i D (W. Sarnowska 1969, s. 344, 140, 197, 218, 181-191 oraz ryc. 157: a-e, 36 : f-h, 64 : b-g, 74 : c-e, 57, 58 : a-c).

Ryc. 9-12. Zestaw typu Kotła:

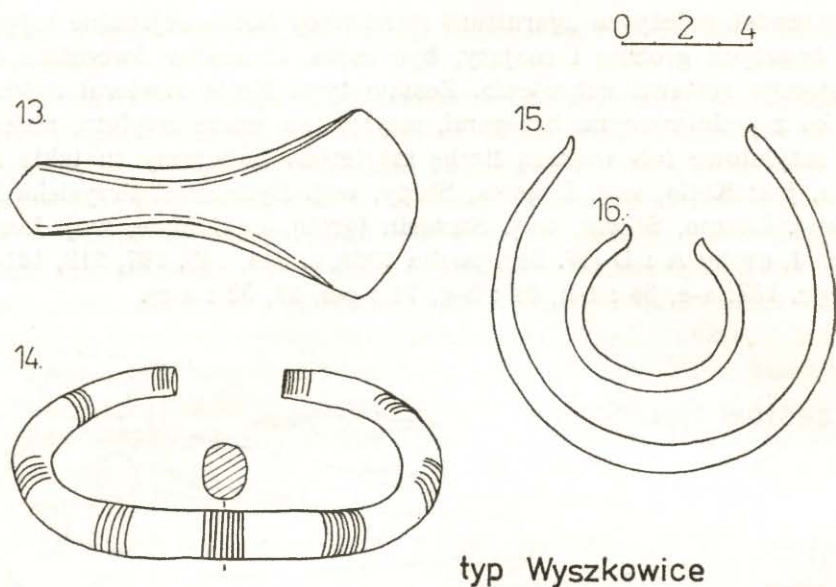
9, 12 Kotla, woj. Legnica; 10-11 Słupy, woj. Bydgoszcz

Abb. 9-12. Aufstellung des Kotla Typs:

9, 12 Kotla, Woiw. Legnica; 10-11 Słupy, Woiw. Bydgoszcz

Ostatnio wszystkie skarby horyzontu Głogów są dość dokładnie datowane przez J. Machnika (1978, s. 104) w ramach V (klasycznej) fazy kultury unietyckiej, choć znaleziska z północnej Wielkopolski i Pomorza tenże autor łączy z osadnictwem kultur iwieńskiej i grobsko-śmiardowskiej (1978, s. 127-128, 135). Odpowiada to zaawansowanej fazie BA₂ według P. Reineckeego.

Zespoły typu Wyszkowice. Dwa jedynie znaleziska można umieszczać w schyłkowej fazie kultury unietyckiej (koniec BA₂, ewentualnie początek BB₁). Są to: Górka, woj. Legnica (S. Kurnatowski 1949, s. 335, ryc. 2-4), zawierający m. in. bransolety o odgiętych końcach, oraz

typ Wyszkowice

Ryc. 13-16. Typ Wyszkowice:

13-14 Wyszkowice, woj. Wrocław; 15-16 Górka, woj. Głogów

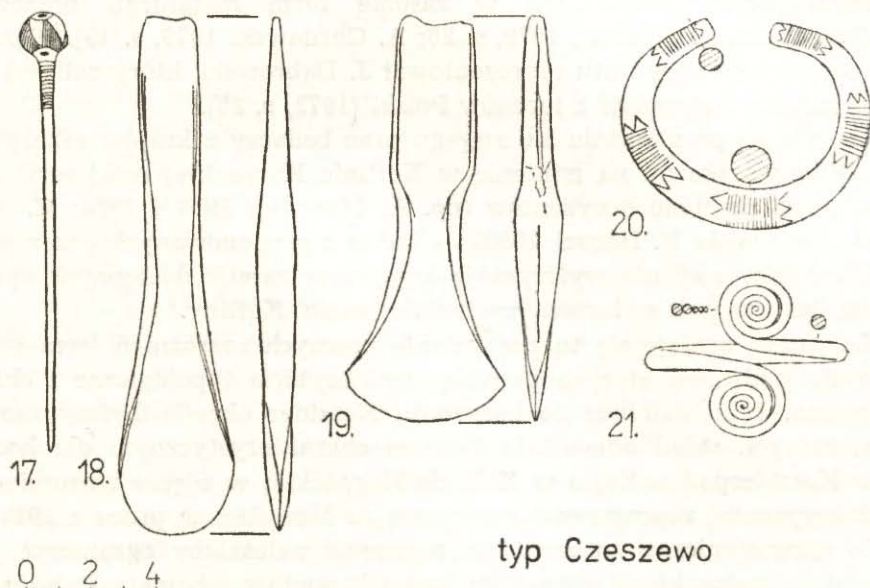
Abb. 13-16. Wyszkowice Typ:

13-14 Wyszkowice, Woiv. Wrocław; 15-16 Górka, Woiv. Głogów

Wyszkowice, woj. Wrocław (W. Sarnowska 1969, s. 329 i ryc. 148), gdzie niektóre masywne kręgi zdobione były grupami kresek na całym obwodzie.

Wymienione powyżej znaleziska trzech następujących po sobie grup łączone są z kulturą unietycką. Rozwój tej kultury w jej fazie klasycznej spowodował bez wątpienia wzrost zamożności poszczególnych grup, a zapewne i jednostek. Zastanawiający jest jednak fakt, że tak wiele zespołów nie zostało wydobytych z ziemi do naszych czasów. Za przejaw praktyk kultowych uznać można jedynie znaleziska z Pilszcza, woj. Opole, i Wrocławia-Pilczyc (J. Machnik 1978, s. 104). Natomiast znakomita większość skarbów wydaje się być wynikiem okresu niepokojów. Można tu brać pod uwagę zarówno nasilenie walk międzyplemiennych, jak i obcy najazd. Najeźdźcami była prawdopodobnie ludność kultury maziarskiej (M. Gedl 1975, s. 79; 1975 a, s. 21-22), względnie nosiciele kultury tzw. typu wietrzowskiego (jak wynikałoby z uprzejmie nam udostępnionej tabeli chronologicznej do dyskusyjnego artykułu Z. Bukowskiego o wczesnych fazach epoki brązu, drukowanego w „Archeologii Polski”, t. 25), których penetrację stwierdza się właśnie w fazie klasycznej (J. Machnik 1978, s. 109, 112). Przypuszczać można, że penetracje te spowodowały dość znaczny upadek kultury unietyckiej na terenie Śląska i Wielkopolski. O wyludnieniu i zaniku tradycji unietyckich już pod koniec I okresu EB (BA₂) — być może także pod wpływem rozwijającej

się zachodniej grupy kultury trzcinieckiej, która u schyłku I okresu EB objęła też część terenów zajmowanych uprzednio przez kulturę iwieńską (M. Gedl 1975, s. 78-79) — świadczy prawie zupełny brak znalezisk z początku II okresu EB (BB₁), tj. z czasów prawdopodobnego nadejścia kolejnej fali ludności z południa: nosicielei środkowodunajskiej kultury mogiłowej. Związek z tymi ostatnimi wydarzeniami mają, być może, wspomniane nieliczne zespoły typu Wyszkowice, pochodzące — co wydaje się symptomatyczne — tylko z lewobrzeżnego Śląska, gdzie ślady penetracji madziarowsko-wietrzowskiej są znikome. Przypuszczać można, że ludność kultury mogiłowej natrafiła na tereny bardzo spustoszone przez ludność kultury madziarowskiej (typu wietrzowskiego) i kultury trzcinieckiej (?), wskutek czego nie wystąpiło tu zjawisko horyzontu skarbów. Byłoby to potwierdzone przez brak wyraźniejszych tradycji unietyckich w rozwijającej się tu później tzw. kulturze przedłużyckiej — tak w formach wyrobów metalowych, w ceramice, jak i w obrzędku pogrzebowym. Pod pojęciem „kultura przedłużycka” rozumiemy ujęcie M. Gedla (1975; 1977, s. 251) i dalej stosujemy je, nie wchodząc tu bliżej w zastrzeżenia, niejednokrotnie wyrażane przez innych badaczy (J. Dąbrowski 1977, s. 201; Z. Bukowski 1977, s. 241; B. Gediga 1977, s. 247-248; 1978; s. 160-168), a kwestionujące przede wszystkim jedynolitość tej jednostki kulturowej.

typ Czeszewo

Ryc. 17-21. Typ Czeszewo:

17-18 Czeszewo, woj. Piła; 19-21 Lgów, woj. Kalisz

Abb. 17-21. Czeszewo Typ:

17-18 Czeszewo, Woiv. Piła; 19-21 Lgów, Woiv. Kalisz

Zespoły typu Czeszewo. Do pewnie datowanych na BB₁ na obszarze Wielkopolski należą jedynie zespoły z Czeszewa, woj. Piła (M. Gedl 1975, s. 73, 104) i z Lgowa, woj. Kalisz (R. Grygiel 1977, s. 62-63, 75, ryc. 1-4). Typy siekierek z obu stanowisk i szpile z Czeszewa można wiązać z tradycjami metalurgii unietyckiej, pozostałe formy wykazują wyraźne powiązania „mogiłowe”. Znaleźisko z Lgowa — na osadzie kultury trzcinieckiej — pozwala łączyć te skarby z najwcześniejszą infiltracją „przedłużyczą” w głąb wschodniej Wielkopolski, zamieszkiwanej prawdopodobnie przez grupy ludności wczesnej fazy kultury trzcinieckiej (M. Gedl 1975, s. 81).

Horyzont Koszider. Pojęcie to, wprowadzone przez badaczy węgierskich (A. Mozsolics 1957 i 1967; I. Bóna 1959), zostało przeniesione na polski grunt przy poszukiwaniach metod datowania zjawisk na obszarach na północ od Karpat (A. Gardawski 1971; J. Dąbrowski 1972). A. Gardawski reprezentował przy tym maksymalistyczne ujęcie wyróżniając skarby starsze (ok. 30) i młodsze (ok. 13) na rozległym terenie Małopolski, Śląska, Wielkopolski i Kujaw (A. Gardawski 1971, s. 160, 164). Zespoły te według systemu O. Monteliusa — J. Kostrzewskiego datowane były na II-III okres EB. Później autor ten zmodyfikował swe poglądy, wyróżniając „przejściowy horyzont Koszider—Rimavská Sobota” i sugerując istnienie ciągłego zjawiska deponowania skarbów — głównie w Polsce wschodniej — których skład ulegał ewolucyjnym zmianom, odpowiadającym przemianom w zasobie form metalurgii brązowej (A. Gardawski, Z. Woźniak 1979, s. 26; A. Gardawski 1979, s. 49). Węższe rozumienie tego horyzontu reprezentował J. Dąbrowski, który zaliczył do niego jedynie 5 zespołów z terenów Polski (1972, s. 28).

Obecnie — po ukazaniu się szeregu prac badaczy z krajów zakarpacczych, którzy wskazali na istnienie w Kotlinie Karpackiej całej serii następujących po sobie horyzontów (np. A. Mozsolics 1967 i 1973; M. Novotná 1970; także B. Hänsel 1968) — żadne z proponowanych przez polskich autorów ujęć nie wytrzymuje krytyki w świetle dostępnych opracowań, dotyczących zwłaszcza wschodniej części Kotliny.

Konieczne wydaje się tu poczynienie pewnych rozróżnień terminologicznych, podstawą których powinny być kryteria typologiczne i chronologiczne. Jako należące do horyzontu Koszider określilibyśmy znaleziska, których skład odpowiada formom charakterystycznym dla horyzontu Kosziderpadlás-Zajta w Kotlinie Karpackiej w ujęciu zrozumienia tegoż horyzontu, zaproponowanego przez A. Mozsolics w pracy z 1967 r. Także chronologiczne znaczenie tego pojęcia należałoby ograniczyć jedynie do odcinka, który odpowiada fazie BB według schematu P. Reineckiego, zmodyfikowanego przez H. Müllera-Karpego (A. Mozsolics 1967, s. 125-126). Oczywiście zdajemy sobie sprawę, że w świetle obecnych spostrzeżeń zabytki „horyzontu Koszider” mają znacznie dłuższy okres występowania, a zaliczane tu znaleziska nie są całkowicie jednolite chro-

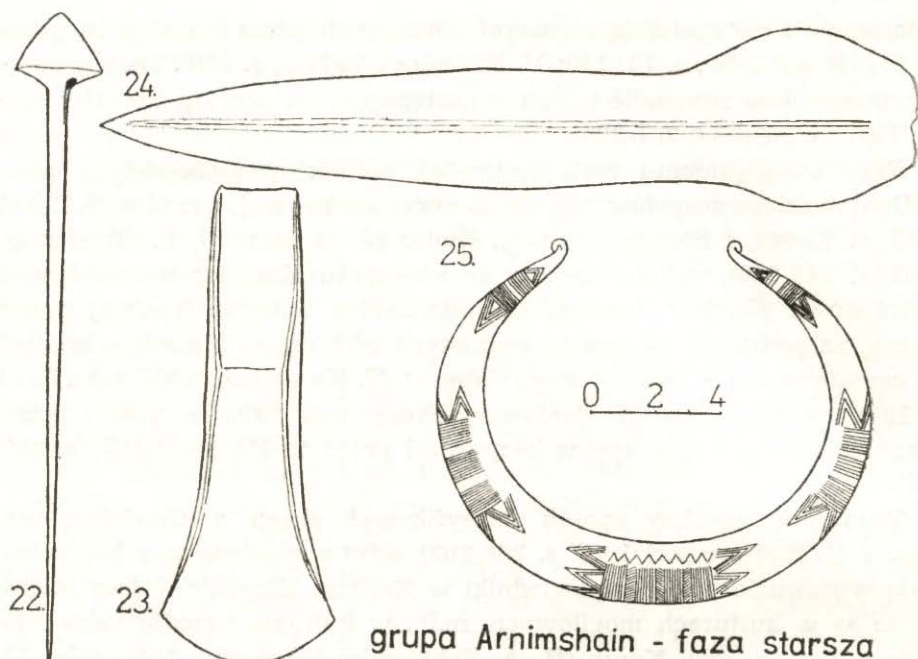
nologicznie i nie spełniają wymagań stawianych przez definicję horyzontu (B. Hänsel 1968, s. 15, 165; V. Furmánek 1977 a, s. 559). Dałoby się je przypuszczalnie rozdzielić na dwie następujące po sobie grupy (B. Hänsel 1967, s. 282-283, 287-289).

Przy uwzględnieniu tych zastrzeżeń spośród proponowanych przez J. Dąbrowskiego zespołów jedynie Jaworze Dolne, woj. Tarnów (S. Nosek 1959, s. 91-96), i Stawiszycze, woj. Kielce (J. Dąbrowski, Ł. Okuliczowa 1962, s. 243-250), zaliczyć można do horyzontu Koszider bez większych wątpliwości. Skarb z Jaworza Dolnego można datować bardziej precyzyjnie, na podstawie lejkowato zwiniętych zdobionych blaszek, o analogii na cmentarzysku w Simontornya (Węgry) (T. Kemenczei 1968, tabl. I : 14, s. 187), na fazę BB₁ (Z. Benkovsky-Pivovarová 1972, s. 274) i łączyć z zespołami starszej grupy wskazywanej przez B. Hänsla (1967, s. 282-283).

Trudno w podobny sposób sklasyfikować skarb z Grodnicy, woj. Leszno (J. Kostrzewski 1917, s. 266-269), gdyż znalezione tam bransolety mają wprawdzie liczne odpowiedniki w Kotlinie Karpackiej, lecz równie częste są w kulturach mogiłowych, m.in. w kulturze przedłużyckiej. Do form z Krasek, woj. Konin (H. A. Ząbkiewicz-Koszańska 1959, tabl. 17-24), brak jest dokładnych analogii — jedynie obręcze naramienników zdobione są skośnymi krzyżami, występującymi na pobliskich terenach na naramiennikach z Kutna-Raszewa, woj. Płock (J. Kostrzewski 1964, s. 44-45, tabl. XIV : 1-13), i Kuźnic, woj. Włocławek (J. Kostrzewski 1964, s. 45, tabl. XV : 1-10), które najpewniej datować należy na BD. Zdecydowanie odpada skarb z Dratowa, woj. Lublin (A. Gardawski i K. Wesołowski 1956, s. 62-66, tabl. XLI-XLIII, XLV-XLVI, LI-LVII), w którym wystąpiły bransoletki posiadające jedyne dokładne analogie w grobach późnej fazy kultury przedłużyckiej w Opatowie, woj. Częstochowa (M. Gedl 1975, tabl. XLIII : 2-3, 10-11).

Prawdopodobne wydaje się przypuszczenie, że zespoły te wiążą się z penetracją południowej Małopolski przez kultury zakarpackie, szczególnie kulturę Otomani (J. Miśkiewicz 1978, s. 194). Przyczyną migracji w głąb Karpat i dalej na północ były niepokoje spowodowane wędrówkami ludów o kulturze mogiłowej. Obecnie znaczna część badaczy przyjmuje pogląd, że horyzont Koszider stanowi odbicie tych wydarzeń (np. A. Mozsolics 1967, s. 124; T. Bader 1972, s. 93-94; T. Kemenczei 1975, s. 331). Interpretacja taka nie jest jednak powszechnie akceptowana (np. B. Hänsel 1967, s. 288; T. Kovács 1977, s. 17).

Grupa Arnimshain. Na znaleziska z Pomorza Zachodniego oraz przyległych obszarów Meklemburgii i Brandenburgii zwracali uwagę I. Bóna (1959, s. 236) i J. Dąbrowski, który sugerował datowanie ich na II i początki III okresu EB (1972, s. 31). Był to obszar, na którym działały lokalne warsztaty metalurgiczne, pozostające pod wpływami

Ryc. 22-25. Grupa Arnimshain (faza starsza):

22-24 Steklna, woj. Szczecin; 25 Rościcino, woj. Koszalin

Abb. 22-25. Arnimshain Gruppe (ältere Phase):

22-24 Steklna, Woiw. Szczecin; 25 Rościcino, Woiw. Koszalin

ośrodków „przedłużyckich”, nordyjskich i w II okresie EB także zakarpaccich, zachowujące jednak swoisty styl.

Jakkolwiek metalurgia zachodniopomorska nie była dotychczas przedmiotem studiów, to jednak w wyniku pobieżnej nawet analizy nasuwa się wnioski, że tzw. grupę Arnimshain można rozwarstwić chronologicznie. Wcześniejsze datowanie w ramach II okresu EB sugerują formy naszyjników i naramienników z Rościcina, woj. Koszalin (K. Kersten 1958, tabl. 89-90:801), oraz siekierki z podniesionymi brzegami i zaczątkową piętą ze Steklna i Smogolic, woj. Szczecin (K. Kersten 1958, tabl. 61:613, 72:695), a nadto sztylety ze Smogolic i Steklna oraz dłutko ze Smogolic i szpile ze Steklna (formy z ukośnie przekłutą główką). Wreszcie w zespole z Kurcewa, woj. Szczecin (K. Kersten 1958, tabl. 66:646), wystąpił czekan typu B₁ (według I. Nestora), który dla A. Mozsolics stanowił już wystarczającą podstawę do zaliczenia tego znaleziska do horyzontu Kosziderpadlás (A. Mozsolics 1967, s. 76).

Natomiast zespoły pozbawione rysów archaicznych, a przejawiające cechy wskazujące na wpływy „przedłużyckie”, mogą być późniejsze — współczesne klasycznej fazie kultury przedłużyckiej, lub nawet młodszym odcinkom czasu. Należałyby tu m. in. znaleziska ze Świnoujścia-

Międzydrojów i Czarnówka, woj. Szczecin (K. Kersten 1958, tabl. 40:412, 58:593). Interesujący jest też skarb z Redzikowa, woj. Słupsk (K. Kersten 1958, tabl. 101:893), zawierający m. in. czekan o najbliższej analogii w Stefkowej, woj. Krosno. Znaleźisko to rzuca światło na datowanie (środkowa lub schyłkowa faza II okresu EB) i poświadcza kontynuację kontaktów z terenami zakarpaccimi.

Rozstrzygnięcie sygnalizowanego tu zagadnienia i odpowiedź na pytanie o przyczyny deponowania przynieść mogą jedynie wnikliwie studia nad brązami Pomorza Zachodniego, a także nad chronologią, zasięgiem i charakterem obcych wpływów — szczególnie nordyjskich i „przedłużycznych”. Dostępne prace dotyczące kręgu nordyjskiego (np. R. Hachmann 1957; E. Lomborg 1959; K. Randsborg 1968) nie wnoszą niestety zbyt wielu danych dla obszarów pomorskich.

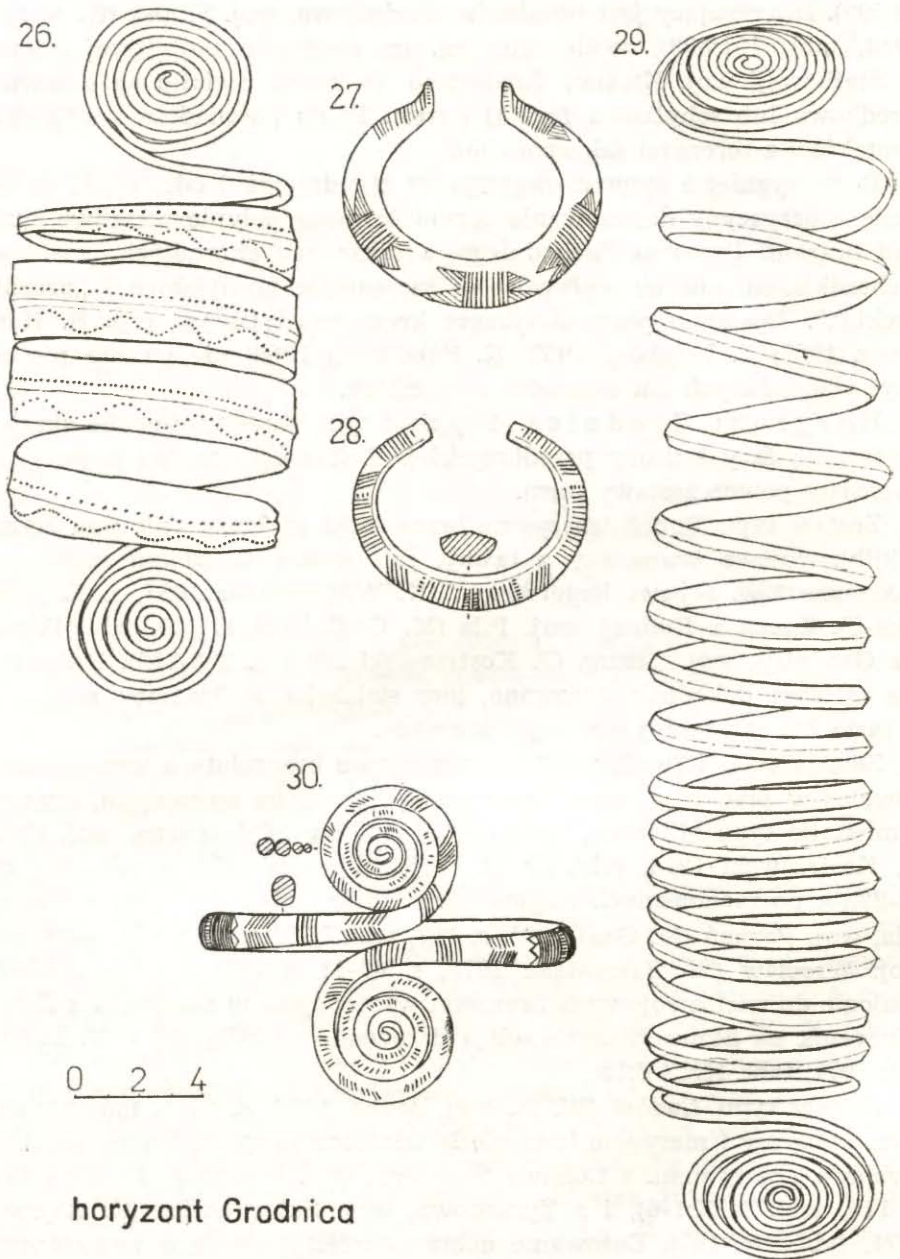
H o r y z o n t G r o d n i c a. Pojęciem tym określamy grupę skarbów klasycznej fazy kultury przedłużyckiej. Wskazać tu można zespoły, zawierające pewne zestawy form.

Zestaw typu Rudna: masywne bransoletki zdobione wilczymi zębami i kilkuzwojowe bransolety z taśmy, zakończone tarczkami spiralnymi, pokrewne tzw. typowi Regelsbrunn (K. Willvonseder 1937, s. 122, tabl. 23:4-5). Znane z Rudnej, woj. Piła (M. Gedl 1975, s. 125, tabl. IV:1-3), i z Grodnicy, woj. Leszno (J. Kostrzewski 1917, s. 266-269). Bransolety nie są zbyt dokładnie datowane, lecz siekierka z Grodnicy mieści się w fazie BB i to raczej nie na jej początku.

Zestaw typu Śliwniki: kilkunastozwojowe bransolety z wąskiej, daszkowatej w przekroju taśmy, zakończone tarczkami spiralnymi, oraz naramienniki typu Miłosław. Znane ze Śliwników i Odolanowa, woj. Kalisz (J. Kostrzewski 1914, tabl. II; D. Wojciechowska 1975, s. 338-339, ryc. 21-22), a po zachowanych fragmentach sądzić można, że także z Miłosława, woj. Poznań (M. Gedl 1975, s. 117, tabl. XXII:4-6), i z Kondratowic, woj. Wrocław (W. Sarnowska 1971, s. 49-51, 62-66). Jedyne dokładne analogie do wielozwojowych bransolet występujące w skarbie II z Žehra-Dreveník na Słowacji umożliwiają datowanie na BB₂ (BC₁) (V. Furmánek 1977, tabl. XXXV:12).

Zestaw typu Ludów (W. A. von Brunn 1968, s. 211): naramienniki typu Miłosław i masywne bransoletki zdobione grupami kresek (np. krokwiemi). Znany m.in. z Ludowa Śląskiego, woj. Wrocław (M. Gedl 1975, s. 115, tabl. XIX:1-6), i z Żyrardowa, woj. Skierniewice (Z. Rajewski 1971, tabl. 165-167). Datowanie dobrze określają szpile o wrzecionowatych główkach (M. Gedl 1975, s. 22) i grot oszczepu typu Bagterp — względnie Stubdrup — (R. Hachmann 1957, tabl. 2-3; E. Lomborg 1959, s. 111) ze skarbu z Żyrardowa.

Ważny jest tu wniosek dotyczący spraw chronologicznych, a wynikający z uwag odnośnie do ostatnich czterech grup znaleźisk: zespoły horyzontu Koszider wydają się współczesne tylko części tzw. grupy

horyzont Grodnica

Ryc. 26-30. Horyzont Grodnica:

26-27 Grodnica, woj. Leszno; 28 — Ludów Śląski, woj. Wrocław; 29-30 Śliwniki, woj. Kalisz

Abb. 26-30. Grodnica Horizont:

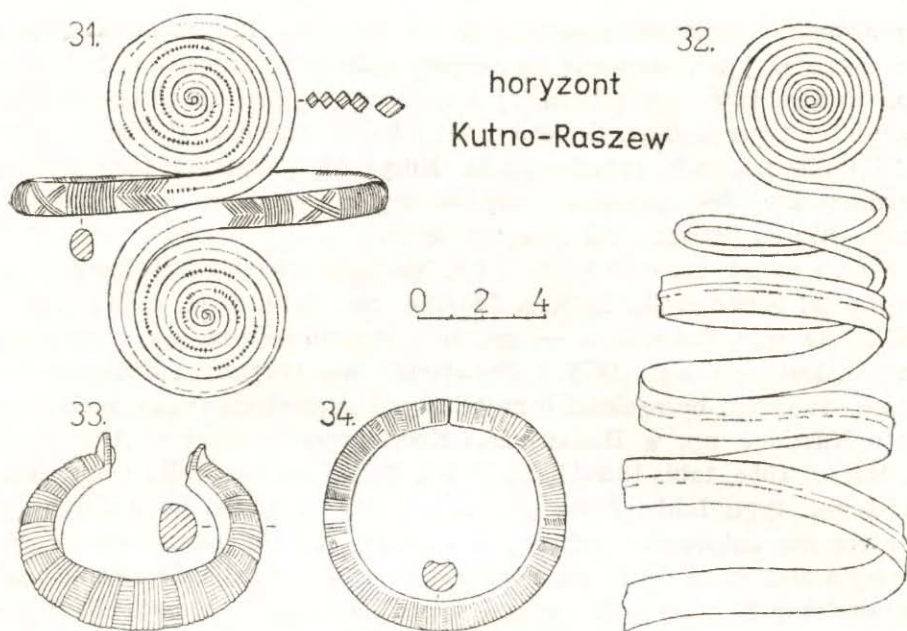
26-27 Grodnica, Wojw. Leszno; 28 Ludów Śląski, Wojw. Wrocław; 29-30 Śliwniki, Wojw. Kalisz

Arnimshain, natomiast wcześniejsze od skarbów horyzontu Grodnica. Być może wyjątek stanowią tu zespoły charakteryzujące się zestawem typu Rudna, które mają bardziej archaiczny wygląd od zestawów typu Sliwniki i typu Ludów. Sugerowana jedność czasowa (I. Bóna 1959, s. 241) nie znajduje potwierdzenia. Horyzont klasycznej fazy kultury przedłużyckiej jest natomiast współczesny znaleziskom horyzontu Dreveník—Blh na Słowacji (M. Novotná 1970).

Horyzont Dreveník—Blh. Należy tu skarb ze Stefkowej, woj. Krosno (J. Kostrzewski 1919, s. 160-166, rys. 1-19; 1964, s. 70-71, tabl. XXVI). O jego datowaniu — znacznie wcześniejszym niż sugerowana przez J. Dąbrowskiego (1972, s. 36) starsza faza horyzontu Rimavská Sobota — świadczą bransoletki o najbliższych analogiach w skarbach horyzontu Koszider, np. w Dunaújváros-Kosziderpadlás III i w Alsónémedi (B. Hänsel 1968, tabl. 18:9-11, 22:17-20). Także naramienniki z tarczkami spiralnymi typu Ighiel-Zajta (T. Bader 1972, s. 93-94) pozwalałyby na tak wczesne datowanie, jednak ich znaczne zużycie przemawia za późniejszym złożeniem do ziemi. Podstawowe znaczenie dla datowania mają czekany (typ B₂ według I. Nestora, typ C_b według A. Mozsolics). Analogiczny, niezdobiony okaz wystąpił w skarbie z Vel'ky Blh, datowanym przez A. Mozsolics na horyzont Forró (1973, s. 111), z którym zresztą autorka ta zdecydowanie łączy cały zespół ze Stefkowej (1973, s. 214), przez V. Furmánka zaś określanym na BB₂ (BC₁) (1977, s. 269). Dla pełności obrazu dodać należy, że ornamentowane czekany ze Stefkowej wydają się mieć analogię w uszkodzonym (ułamany kołec na tarczce) okazie z Alsónémedi (A. Mozsolics 1967, tabl. 60:1, 61:2), który byłby przez to najwcześniejszym reprezentantem owego wariantu czekanów. Przyczyn trafienia tego skarbu do ziemi należy doszukiwać się w wydarzeniach wewnątrz łuku Karpat.

Horyzont Rimavská Sobota. Z metalurgicznym centrum kultury pilińskiej i z horyzontem Rimavská Sobota łączony jest (T. Kemenczei 1965, s. 112, 131; J. Dąbrowski 1972, s. 36; A. Gardawski 1979 a, s. 62) skarb z Załęża, woj. Krosno (A. Krauss 1956, s. 72-80). Mimo iż brak dokładnych analogii dla występujących w nim form, to na podstawie ogólnych cech takie ujęcie będzie zapewne słuszne. Oprócz zespołu z Załęża być może do tego horyzontu należy także skarb z Radymna, woj. Przemyśl (J. Kostrzewski 1964, s. 58, ryc. 68). Natomiast inne mniej więcej współczesne skarby, tak określane przez J. Dąbrowskiego (1972, s. 36) i A. Gardawskiego (1979 a, s. 62-63), nie mogą być brane pod uwagę ze względu na zbytne różnice typologiczne i terytorialne.

Horyzont Kutno—Raszew. W początkowej fazie III okresu EB (BD) na terenie Kujaw i Polski Środkowej zauważyć można występowanie większej ilości skarbów, często z pewnymi powtarzającymi się zestawami form. Z jednej strony są to naramienniki z tarczkami spiralnymi typu Miechowice i masywne bransoletki zdobione grupami kresek

Ryc. 31-34. Horyzont Kutno—Raszew:

31-32 Kuźnice, woj. Włocławek; 33 Miechowice, woj. Włocławek; 34 Łuszczewo, woj. Konin

Abb. 31-34. Kutno—Raszew Horizont:

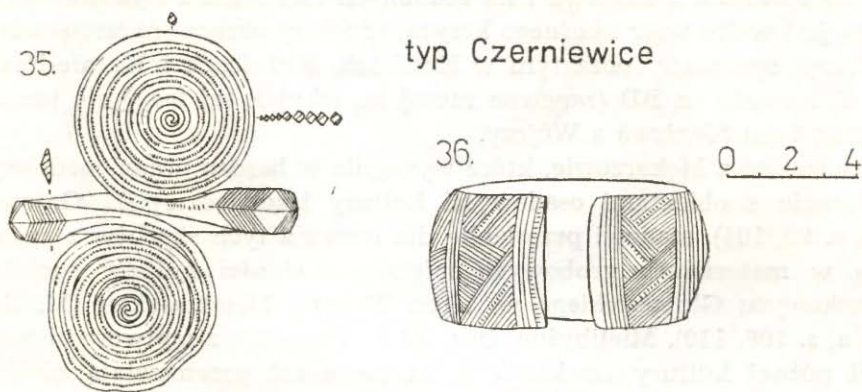
31-32 Kuźnice, Woiw. Włocławek; 33 — Miechowice, Woiw. Włocławek; 34 — Łuszczewo, Woiw. Konin

poprzecznych i podłużnych — nawiązują one do zestawu typu Ludów i znane są z Miechowic i Turowa, woj. Włocławek (J. Kostrzewski 1964, s. 48, 74, 75 ryc. 97, tabl. XVIII: 10-11); podobne wystąpiły w Dratowie, woj. Lublin. Następnie wymienić trzeba naramienniki typu Miechowice, znajdujące wraz z płasko-wypukłymi, soczewkowatymi, lub nerkowatymi w przekroju bransoletkami, zdobionymi grupami kresek poprzecznych i podłużnych bądź ukośnych, o niezwiązanych końcach — znany je z Łuszczewa, woj. Konin, Kuźnic, woj. Włocławek, i Kutna—Raszewa, woj. Płock (J. Kostrzewski 1964, s. 47, 45, 44-45 oraz tabl. XV, XIV). W Kuźnicach i Kutnie—Raszewie wystąpiły też bransolety wielozwojowe z taśmy różnych typów, m. in. zakończone tarczками spiralnymi. Podobny zestaw wykazuje skarb z Krasek, woj. Konin. Zapewne do tej grupy będzie można zaliczyć inne jeszcze zespoły.

Znaleziska te łączyć należy z ludnością kultury przedłużyckiej lub wczesnej fazy kultury łużyckiej (m.in. grupy konstantynowskiej) na podstawie faktu, że wszystkie bez wyjątku formy mają swe pierwowzory w klasycznej fazy kultury przedłużyckiej, a nadto, że na omawianym terenie tradycje schyłkowej fazy tej ostatniej kultury trwały dłużej (M. Gedl 1975, s. 98). Przy próbach wyjaśnienia bezpośrednich powodów

deponowania napotykały tu poważne trudności. Wątpliwości nie budzi jedynie kultowy charakter skarbu z Miechowic (K. Jądzewski 1951, s. 24, tabl. 8). Przy założeniu, że inne zespoły, np. Łuszczewo i Kraski, też pochodzą z wód i bagien, można ewentualnie interpretować niektóre skarby jako ofiary zastępcze za dar grobowy w okresie upowszechniania ciałałalenia (H. Schubart 1972, s. 24).

Zespoły typu Czerniewice. Grupę tę charakteryzuje zestaw, składający się z naramienników z tarczkami spiralnymi typu Czerniewice i mankietowatych bransolet o płasko-wypukłym lub lekko soczewkowatym przekroju, zdobionych grupami kresek poprzecznych na

Ryc. 35-36. Typ Czerniewice:

35-36 Toruń-Czerniewice

Abb. 35-36. Czerniewice Typ:

35-36 Toruń-Czerniewice

przemian z podłużnym lub ukośnym kreskowaniem. Należą tu skarby z Cieszewka, woj. Płock, Karbowizny, woj. Włocławek (J. Kostrzewski 1964, s. 28-29, 38-39 oraz tabl. XI: 1-8), i Torunia-Czerniewic (J. Chudziakowa 1974, s. 164 oraz tabl. XX: 5-7) oraz skarb ze Złakowa Borowego, woj. Skierniewice (Arch. PMA), gdzie naramienniki stanowią przejściową formę między typami Miechowice i Czerniewice.

Chronologię określać można w przybliżeniu na podstawie pozycji typologicznej naramienników i bransolet. Bardziej dokładnie określają ją bransoletki z Cieszewka, o głębokim poprzecznym karbowaniu. Analogie do tych form datowane są na HA₁ (M. Petrescu-Dîmbovița 1977, tabl. 127: 24).

Aktualny stan badań nie pozwala jeszcze należycie ocenić ówczesnej sytuacji kulturowej na tych terenach, jednak uderzająca zwartość typologiczna i terytorialna zestawu typu Czerniewice będzie po lepszym rozpoznaniu osadnictwa ważnym argumentem przy próbie syntetycznego ujęcia.

Zespoły typu Błogocice. Grupa znalezisk o podobnej zawartości wystąpiła w zachodniej części Małopolski. Charakterystyczne są tu skarby, zawierające oryginalne naramienniki z tarczami spiralnymi typu Błogocice. Wymienić tu należy Błogocice, woj. Kraków, oraz Żydów, Wójczę (J. Kostrzewski 1964, s. 27, 81, 78-79 oraz tabl. IV, V : 2) i Mękarzowice, woj. Kielce (Z. Pyzik i J. Kuczyński 1958, s. 201).

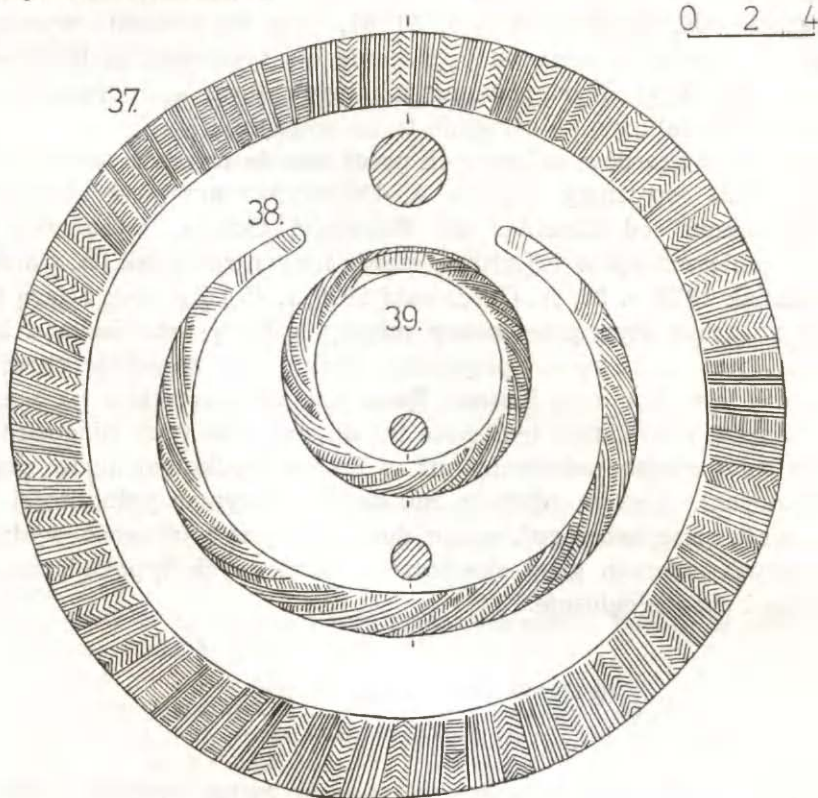
Możliwości do uściślenia datowania dostarczają bransolety z Żydowa, które mają analogie — choć reprezentowane przez okazy nie tak masywne — w skarbie z Dratowa i na cmentarzysku w Opatowie. Dalszym nawiązaniem jest motyw krzyża maltańskiego, wykonany podobną techniką na diademie z Dratowa i na ozdobnych tarczach z Żydowa. Wskazówką jest nadto wzór ukośnego krzyża, zdobiący obręcze naramienników z Wójczy, spotykany poza tym w Kraskach, Kuźnicach i Kutnie-Rasewie. Datowaniu na BD (zapewne raczej na schyłek tej fazy) nie przeczy też krąg typu Sieniawa z Wójczy.

Znalezisko z Mękarzowic, które wystąpiło w bardzo prawdopodobnym powiązaniu z obiektami osadowymi kultury trzcinieckiej (L. Gajewski 1963, s. 99, 101), stanowi przesłankę dla łączenia tych skarbow z zauważalną w materiałach grobowych migracją ludności kultury łużyckiej z Płaskowyżu Głubczyckiego na teren Wyżyny Miechowskiej (M. Gedl 1975 a, s. 106, 110). Mielibyśmy tu więc do czynienia z wytworami metalurgii późnej kultury trzcinieckiej, za czym też przemawiają niektóre oryginalne formy.

Horyzont Sieniawa. Charakterystyczne są tu masywne naszyjniki typu Sieniawa, cienkie naszyjniki ze zwężającymi się końcami, zdobione pasmami ukośnie biegnących kresiek na przemian z jodełką, oraz podobnej formy i ornamentu bransolety z założonymi końcami. Wymienić trzeba skarby z Wiśniowej, woj. Rzeszów, i Rzeszowa z Maćkówki i Sieniawy, woj. Przemyśl, oraz z Przędzela i Janika, woj. Tarnobrzeg (K. Moskwa 1976, s. 25—26).

Kręgi typu Sieniawa wykazują ograniczenie terytorialne i łączą się z grupą tarnobrzeską. Ich datowanie wyznaczone jest dość szeroko — w ramach całego III i I połowy IV okresu EB (K. Moskwa 1976, s. 30). Najstarsze — ze względu na towarzyszące naszyjnikowi masywne bransolety — wydaje się znalezisko z Wiśniowej. Jednak częsta w tym czasie na terenie Małopolski masywność brązów (np. naramienniki typu Błogocice, bransolety z Błogocic i Żydowa, kręgi typu Sieniawa) nie powinna być tu przeceniana jako kryterium sugerujące wcześniejsze datowanie. Tak więc nie przeczy ona datowaniu skarbu z Wiśniowej dopiero na koniec fazy BD. Najmłodszy z kolei jest skarb z Maćkówki, którego zawartość trudno jest — naszym zdaniem — poważnie zakwestionować (K. Hadaczek 1905, s. 683-684). Znakomita większość posiadających analogie zabytków — np. bransolety (M. Novotná 1970, tabl. XXXVIII, s. 38; M. Petrescu-Dîmbovița 1977, tabl. 179 : 9-11), tarczki (A. Mozsolics

horyzont Sieniawa

Ryc. 37-39. Horyzont Sieniawa:

37-39 Maćkówka, woj. Przemyśl

Abb. 37-39. Sieniawa Horizont:

37-39 Maćkówka, Woiv. Przemyśl

1973, tabl. 19 : 3, 43 : 1, 49 : 2, 73 : D : 28, s. 69; M. Petrescu-Dîmbovița 1977, s. 54, 64, tabl. 22 : 18), szpile (O. Kytlicová, V. Vokolek, J. Bouzek 1964, ryc. 4 : 10) i siekierki (M. Petrescu-Dîmbovița 1977, tabl. 119 : 1, 127 : 7, 141 : 5, 285 : 1; W. A. von Brunn 1968, ryc. 1 : 4, s. 32) — wskazuje na przełom faz BD/HA₁. To datowanie kwestionuje jedynie obecność naszyjników z podwójnego, skręconego wokół osi drutu. W Polsce występują one na cmentarzyskach V okresu EB (M. Gedl 1970, s. 74, tabl. I:a:2), lecz np. w Wielkiej Brytanii forma ta znana jest już w III okresie (A. Jockenhövel 1975, s. 138, ryc. 7B:8). Pozwala to sugerować datowanie tego skarbu na młodszy odcinek III okresu (HA₁). Takim ramom chronologicznym nie przeczą pozostałe znaleziska. Zasięg cienkich naszyjników także jest ograniczony do terytorium tarnobrzeskiego, natomiast znaleziska bransoletek z założonymi końcami występują w rozproszeniu aż na południowym Mazowszu i w Polsce Środkowej.

Horyzont Sieniawa wydaje się związany z wczesną fazą grupy tar-nobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 30, 87, 137). Wyjaśnienia wymaga pytanie, czy nie wyprzedza on pojawienia się typowych materiałów gro-bowych tej fazy? Występowanie lokalnych form — potwierdzających miejscową metalurgię — utrudnia tu rozważania.

Większość skarbów zaliczonych przez nas do czterech ostatnich hory-zontów (lub ostrożniej: typów) A. Gardawski przypisał „horyzontowi przejściowemu” od Koszider do Rimavská Sobota, łączonemu z fazą łódzką, umieszczając w tej grupie szereg innych znalezisk (A. Gardawski, Z. Woźniak 1979, s. 26; A. Gardawski 1979, s. 49). Związek z fazą łódzką, rozumianą jako etap przejściowy między kulturą trzciniecką a kulturą łużycką, jest możliwy w przypadku niektórych zespołów określonych przez nas jako horyzont Kutno—Raszew, a przy szerokim (w sensie te-rytorialnym) rozumieniu być może też do zespołów typu Błogocice (gdzie jednak miał miejsce odmienny niż w Polsce Środkowej model przemian kulturowych). Naszym zdaniem nie da się utrzymać jednolitości owego „horyzontu przejściowego”, czego dowodem jest możliwość wydzielenia powyższych czterech grup skarbów — odmiennych typologicznie, tery-torialnie i chronologicznie.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

Arch. PMA — Archiwum Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie

LITERATURA

Bader T.

1972 *Apărătorul de brat in Bazinul Carpato-Danubian*, „Satu Mare, Studii si Comunicări”, t. 2, s. 85-100

Benkovsky - Pivovarová Z.

1972 *Die Anfänge der Lausitzer Kultur in der Slowakei im Lichte der Grab-funde aus Martin*, „Slovenská Archeológia”, t. 20, s. 253—312

Bóna I.

1959 *Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus*, „Acta Archaeologica Aca-demiae Scientiarum Hungaricae”, t. 9, s. 211-243

Brunn von W. A.

1968 *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, „Römisch-Germanische Forschungen”, t. 29, Berlin

Bukowski Z.

1969 *Studia nad południowym i południowo-wschodnim pograniczem kultury łużyckiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków

1977 *Głos w dyskusji*, [w:] *Geneza kultury łużyckiej na terenie Nadodrza*, (materiały konferencyjne), Wrocław, s. 239-245

- Chudziakowa J.
1974 *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*, Warszawa—Poznań
- Dąbrowski J.
1968 *Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem*, Wrocław—Warszawa—Kraków
1972 *Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk
1977 *Oddziaływania śląsko-wielkopolskie na metalurgię kultury trzcinieckiej*, [w:] *Geneza kultury łużyckiej na terenie Nadodrza* (materiały konferencyjne), Wrocław, s. 201-224
- Dąbrowski J., Okuliczowa Ł.
1962 *Skarb brązowy ze Stawiszyc, pow. Pińczów*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 28, s. 243-250
- Filip J.
1966 *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, t. 1, Prag
- Furmánek V.
1977 *Půlňnyer Kultur*. „Slovenská Archeológia”, t. 25, s. 251-371
1977a *Periodizace střední a mladší doby bronzové severní Karpatské kotliny*, „Archeologické Rozhledy”, t. 29, s. 55-563
- Gajewski L.
1963 *Wykopalska w Mękarzowicach, pow. Kazimierza Wielka, w 1961 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 15, s. 94-102
- Gardawski A.
1971 *Zagadnienie fazy łódzkiej*, „Archeologia Polski”, t. 16, s. 151-166
1979 *Faza łódzka*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. IV, *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 49-52
1979a *Kultura łużycka na Rzeszowszczyźnie*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. IV, *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 61-63
- Gardawski A. i Wesołowski K.
1956 *Zagadnienia metalurgii kultury trzcinieckiej w świetle „skarbów” brązowych z Dratowa, pow. Puławy, i Rawy Mazowieckiej*, „Materiały Starożytne”, t. 1, s. 59-103
- Gardawski A., Woźniak Z.
1979 *Podstawy chronologii*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. IV, *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 22-30
- Gediga B.
1977 *Głos w dyskusji*, [w:] *Geneza kultury łużyckiej na terenie Nadodrza* (materiały konferencyjne), Wrocław, s. 247-250
1978 *Starszy okres epoki brązu na zachodnich ziemiach polskich w zasięgu „kultury przedłużyckiej”*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. III, *Wczesna epoka brązu*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 137-172
- Gedl M.
1970 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Ligocie Samborowej, pow. Strzelce Opolskie*, „Opolski Rocznik Muzealny”, t. 4, s. 65-80
1975 *Kultura przedłużycka*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk
1975a *Kultura łużycka*, Kraków

- 1977 *Głos w dyskusji, [w:] Geneza kultury łużyckiej na terenie Nadodrza (materiały konferencyjne)*, Wrocław, s. 250-253
- 1980 *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie*, Archeologia pierwotna i wczesnośredniowieczna, cz. III, Kraków
- Grygiel R.
1977 *Osada kultury trzcinieckiej w Lgowie, woj. Kalisz*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 26:1975, s. 63-76
- Hachmann R.
1957 *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südeuropäischen Beziehungen*, Hamburg
- Hadaczek K.
1905 *Kronika*, „*Kwartalnik Historyczny*”, t. 19, Lwów, s. 677-696
- Hänsel B.
1967 *Ein Hortfund der älteren Mittelbronzezeit aus Hodonin (Göding) in Mähren*, „*Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*”, t. 96/97, Horn-Wien, s. 275-289, tabl. 1-3
1968 *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn
- Jażdżewski K.
1951 *Przewodnik po Muzeum Archeologicznym w Łodzi*, Łódź
- Jockenhövel A.
1975 *Zum Beginn der Jungbronzezeitkultur in Westeuropa*, „*Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität*”, Frankfurt a. M.
- Kemenczei T.
1965 *Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat*, „*A Herman Ottó Muzeum Évkönyve*”, t. 5, s. 105-175
1968 *Adatok a Kárpát medencei holomsíros kultúra vándorlásának*, „*Archaeologiai Értesítő*”, t. 95, s. 159-187
1975 *Geschichte Nordungarns im 13-9. Jahrhundert v. u. Z. (eine Skizze)*, „*Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*”, t. 27, s. 331-336
- Kersten K.
1958 *Die Funde der älteren Bronzezeit in Pommern*, Hamburg
- Kostrzewski J.
1914 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań
1917 *Der Depotfund von Grodnica, Kr. Gostyn (Pr. Posen)*, „*Mannus. Zeitschrift für Vorgeschichte*”, t. 8, s. 266-269
1919 *Der Depotfund von Stefkowa, Kr. Lisko (Ostgalizien)*, „*Praehistorische Zeitschrift*”, t. 10:1918 (1919), s. 160-166
1964 *Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty*, „*Przegląd Archeologiczny*”, t. 15:1962 (1964), s. 5-133
- Kovács T.
1977 *Die Bronzezeit in Ungarn*, Budapest
- Krauss A.
1956 *Skarb wczesnobrązowy z miejscowości Zająże, pow. Jasło*, „*Wiadomości Archeologiczne*”, t. 23, s. 72-80
- Kurnatowski S.
1949 *Dwa skarby z wczesnego okresu brązowego*, „*Przegląd Archeologiczny*”, t. 8: 1948-49, s. 334-345
- Kytlicová O., Vokolek V., Bouzek J.
1964 *Zur urnenfelderzeitlichen Chronologie Böhmens*, „*Acta Musei Reginalc-hradecensis*”, seria B, t. 7, s. 143-180

Lomborg E.

- 1959 *Donauländische Kulturbeziehungen und die relative Chronologie der frühen nordischen Bronzezeit*, „Acta Archaeologica”, København, t. 30, s. 51-146

Machnik J.

- 1978 *Wczesny okres epoki brązu*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. III, *Wczesna epoka brązu*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 9-136

Miśkiewicz J.

- 1978 *Kultura trzciniecka*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. III, *Wczesna epoka brązu*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 173-196

Moskwa K.

- 1976 *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce*, Rzeszów

Mozsolics A.

- 1957 *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Grossen Wanderung*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. 8, s. 119-156

- 1967 *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*, Budapest

- 1973 *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópalyi*, Budapest

Nosek S.

- 1959 *Skarb brązowy z Jaworza Dolnego, pow. Dębica*, „Materiały Archeologiczne”, t. 1, s. 91-96

Novotná M.

- 1970 *Die Bronzhortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit*, Bratislava

Otto K. -H.

- 1955 *Die sozialökonomischen Verhältnisse bei den Stämmen der Leubinger Kultur in Mitteldeutschland*, „Etnographisch-Archäologische Forschungen”, t. 3, cz. 1, Berlin, s. 1-124

Petrescu-Dîmbovita M.

- 1977 *Depozitele de bronzuri din România*, București

Pyzik Z. i Kuczyński J.

- 1958 *Mękarzowice, pow. Kazimierza Wielka*, „Z otchłani wieków”, R. 24, s. 201

Rajewski Z.

- 1971 *Dépôt d'objets de bronze, Żyrardów, distr. de Żyrardów*, „Inventaria Archaeologica, Pologne”, fasc. 27, tabl. 165-167

Randsborg K.

- 1968 *Von Periode II zu III. Chronologische Studien über die ältere Bronzezeit Südkandinaviens und Norddeutschlands*, „Acta Archaeologica”, København, t. 29, s. 1-142

Sarnowska W.

- 1969 *Kultura unietycka w Polsce*, Wrocław, t. 1

- 1971 *Skarb z II okresu epoki brązu z Kondratowic, pow. Strzelin*, „Silesia Antiqua”, t. 13, s. 49-68

Schubart H.

- 1972 *Die Funde der älteren Bronzezeit in Mecklenburg*, Neumünster

Willvonseder K.

- 1937 *Die mittlere Bronzezeit in Österreich*, Wien—Leipzig

Wojciechowska D.

- 1975 *Odolanów, pow. Ostrów Wielkopolski*, „Silesia Antiqua”, t. 17, s. 338-339

Ząbkiewicz-Koszańska H. A.

- 1959 *Tresor votif (?) de tourbiere, Kraski, distr. de Łęczyca*, „Inventaria Archaeologica, Pologne”, fasc. 3, tabl. 17-24

W. BLAJER, A. SZPUNAR

ZUR AUSSONDERUNGSMÖGLICHKEIT DER HORIZONTE VON BRONZEDEPOTFUNDEN IM RAUM VON POLEN

Zusammenfassung

Seit dem Erscheinen der fundamentalen Arbeit von J. Kostrzewski (1964, S. 5-133) fehlt es an breiteren Studien über Depotfunde aus den älteren Perioden der Bronzezeit. Dies bewog uns eine Diskussion zum Thema der Datierung im Rahmen sogen. „Depothorizonte“ anzuregen.

Wir verlangen eine Ausarbeitung des genaueren Verstehens des Begriffes „Horizont“, insbesondere im zeitlichen Aspekt. Wir machen auf zwei grundlegende Gruppen von Deponierungsursachen aufmerksam: kultische (Votivdepots) und politische, als Bronzeerzeugnisse — infolge Unruhen in die Erde gelegt — infolge eingetretener Ereignisse nicht mehr herausgeholt wurden.

Bei dem Vorschlag der Horizontbestimmung stützen wir uns auf die Definition von J. Dąbrowski (1969, S. 18), wobei wir sie um Vorbehalte erweitern, die sich auf die zeitliche und territorial-kulturelle Begrenzung der „Modell“-Erscheinung beziehen. Bei nur geringen repräsentativen Horizonten schlagen wir eine einstweilige Bezeichnung „Fund-komplex eines gegebenen Typs“ vor.

Wir besprechen hier Zeiten, die traditionsgemäß zur I-III Periode der Bronzezeit gezählt werden. Wir sind jedoch bemüht das System der donauländischen Chronologie anzuwenden, die von Z. Bukowski (1969, S. 15, 26-42, 519-521) in die Fachliteratur eingeführt wurde. Wir beanspruchen keine Ausschöpfung der gesamten Problematik sowie sämtlicher aufkommender Eventualitäten. Wir wählen nur einige Funde aus, die etwas deutlicher das Problem illustrieren.

Fund-komplexe vom Siedlce Typ (Abb. 1-5) stellen ältere Depotfunde der Aunjetitzer Kultur dar, die u. a. Randbeile und einen Ohrschmuck in Gestalt eines Weidenblattes enthielten (W. Sarnowska 1969, S. 287, 219, Abb. 74: i-p; 118: b-p). Man sollte sie gewiß auf den Anfang der Stufe BA₂ datieren.

Der Głogów Horizont (Abb. 6-8). Charakteristisch sind hier Ringe, deren Enden mit quergesetzten Rillen verziert sind, Halsbänder mit breitgeschlagenen und in Ösen Öhrchen eingerollten Enden sowie Randbeile mit einer etwas erweiterten Schneide. In zeitgenössischen Gräbern und Depotfunden kommt auch eine bestimmte „Garnitur“ von Formen vor — eine Aufstellung vom Kotla Typ (Abb. 9-12) — die ein Randbeil und einen Randmeißel, einen Dolch und zuweilen einen Dolchstab enthält. Diese Funde zählt man zur V. (klassischen) Phase der Aunjetitzer Kultur sowie zur zeitgenössischen Iwno und Grobia-Śmiardowo Kultur (J. Machnik 1978, S. 104, 127-128, 135). Dies entspricht der fortgeschrittenen Stufe BA₂.

Die Funde vom Typ Wyszkowice (Abb. 13-16) sind recht zahlreich. Sie entstammen der Endphase der Aunjetitzer Kultur (BA₂/BB₁).

Das massenhafte Vorkommen von Depotfunden des Głogów Horizontes wären wir geneigt mit den Unruhen in Zusammenhang zu bringen, die infolge der Durchstöberung durch Mad'arovec Kulturträger verursacht wurden bzw. der Kultur vom Věteřov Typ (M. Gedl 1975, S. 79; 1975 a, S. 21-22; J. Machnik 1978, S. 109, 112). Der mutmaßliche Überfall konnte ein Vorkommen von Depothorizonten und eine beträchtliche Entvölkerung Schlesiens und Großpolens hervorgerufen haben. Diese Hypothese fand im Fehlen von Funden aus den Anfängen der Stufe BB₁ eine Bestätigung, da man mit dem Herannahen der nächsten

Bevölkerungswelle rechnen muß: der Träger der bronzezeitlichen donauländischen Hügelgräberkultur. Nur wenige Funde vom Typ Wyszkowice am rechten Ufer in Mittelschlesien, das von der Mad'arovce-Věteřov Durchstößerung unberührt blieb können ein Abbild dieser Ereignisse darstellen.

Die Funde vom Czeszewo Typ (Abb. 17-21) weisen sowohl Formen einer Aunjetitzer Tradition als auch Verbindungen mit den „Hügelgräbern“ auf. Man kann sie mit der frühesten Infiltration der „Vorlausitzer Kultur“ in Zusammenhang bringen — gemäß der hier von M. Gedl (1975; 1977, S. 251) verstandenen Auffassung — ins Innere des östlichen Großpolen, in der Stufe BB₁.

Den Horizont vom Koszider Typ (A. Mozsolics 1975; I. Bona 1959) würden wir nicht so breit auffassen, wie A. Gardawski (1971, S. 160, 164) oder J. Dąbrowski (1972, S. 28). Hierzu zählen wir Funde, dessen Inventar den für den Kosziderpadiás-Zajta Horizont (A. Mozsolics 1967) charakteristischen Formen entspricht. Wir sind uns über die Uneinheitlichkeit dieses letzten Horizontes im klaren, den man vermutlich in zwei aufeinanderfolgende Gruppen (B. Hansel 1967, S. 282-283, 287-289) aufteilen könnte. Schließlich würden wir hierzu nur die Depotfunde aus Jaworze Doine (S. Nosek 1959, S. 91-96) und Stawiszycze (J. Dąbrowski, Ł. Okuliczowa 1962, S. 243-250) ohne größere Vorbehalte zählen.

Die Gruppe Arnimshain, in Westpommern, sowie in den angrenzenden Gebieten von Mecklenburg und Brandenburg (J. Bona 1959, S. 236; J. Dąbrowski 1972, S. 31) ausgesondert, ist chronologisch uneinheitlich. Es scheint, daß man sie in zwei Phasen aufteilen kann: in die ältere (Abb. 22-25) mit archaischen Merkmalen, die an die Aunjetitzer Metallurgie anknüpfen, auf den Beginn der Periode II datiert, und in eine jüngere mit deutlichen Einwirkungen der klassischen „Vorlausitzer Kultur“ um den Ausgang der Periode II. Die Erklärung dieses Problems erfordert eingehende Studien des Bronzematerials aus Westpommern.

Der Grodnica Horizont (Abb. 26-30) kann man der klassischen Phase der „Vorlausitzer Kultur“ zuschreiben. Man kann hier auf Funde hinweisen, bei denen sich verschiedene Aufstellungen von Armringen sowie Armreifen mit Spiralscheiben wiederholen.

Es ist anzunehmen, daß der Koszider Horizont zeitgenössisch mit der älteren Phase der Arnimshain Gruppe und im allgemeinen früher als der Grodnica Horizont ist, der den Funden des Drevenik-Blh Horizontes in der Slowakei (M. Novotná 1970) entspricht. Zum letzteren gehört der Depotfund aus Stefkowa (J. Kostrzewski 1919, S. 160-166; 1964, S. 70-71, Taf. XXVI).

Dagegen läßt sich ein anderer, in Załęże (A. Krauss 1956, S. 72-80) im Karpatenvorland gefundener Depotfund mit dem Rimavská Sobota Horizont (T. Kementzei 1965) in Zusammenhang bringen.

Den Kutno-Raszew Horizont (Abb. 31-34) kann man als eine typologische Fortführung des Grodnica Horizontes ansehen. Diese Depotfunde kommen vor allem in Kujavien und in Mittelpolen vor. Man sollte sie mit der Edphase der „Vorlausitzer Kultur“ oder der frühen Phase der Lausitzer Kultur in Verbindung bringen und in die Stufe BD datieren.

Die Funde vom Typ Czerniewice (Abb. 35-36) kommen in Kujavien und in den angrenzenden Gebieten von Masovien vor. Sie enthalten charakteristische lokale Formen von Armreifen mit Spiralscheiben sowie Manschettenarmbänder (J. Kostrzewski 1964, S. 28-29, 38-39, Taf. XI: 1-8; J. Chudziakowa 1974, S. 164, Taf. XX: 5-7). Man sollte sie in die Stufe HA₁ datieren, wenngleich sie bei dem augenblicklichen Stand der Forschungen schwerlich mit einer bestimmten kulturellen Einheit in Zusammenhang gebracht werden können.

Die Funde vom Typ Błogocice kommen im westlichen Kleinpolen vor.

Auffallend ist hier die beachtliche Massivität der Bronzeerzeugnisse (Z. Pyzik und J. Kuczyński 1958; J. Kostrzewski 1964, S. 27, 61, 78-79, Taf. IV, V: 2). Sie lassen sich in die Endphase BD datieren und können der lokalen Metallurgie der Trzciniec Kultur zugeschrieben werden, die Deponierungen können mit den Unruhen, die durch die migrierende Bevölkerung der Lausitzer Kultur aus der Głubczyce Hochebene im Hochland von Miechów (M. Gedl 1975 a, S. 106-110) hervorgerufen wurde, in Zusammenhang gebracht werden.

Der Sieniawa Horizont (Abb. 37-39) kommt im Gebiet der Tarnobrzeg Gruppe (K. Moskwa 1976, S. 25-26) vor. Eine Datierung läßt sich im Hinblick auf das Vorkommen lokaler Formen schwer präzisieren. Man kann sie zwischen dem Ausgang BD und dem Ausgang HA₁ einreihen.

Die Möglichkeit des Aussonderns der letzten vier Horizonte — typologisch, territorial und chronologisch verschieden — stellt unserer Meinung nach den Beweis dar, daß die Einheitlichkeit des „Übergangshorizontes von Koszider und Rimavská Sobota“ nicht aufrecht erhalten werden kann, die letztens von A. Gardawski (A. Gardawski und Z. Woźniak 1979, S. 26; A. Gardawski 1979, S. 49) vorgeschlagen wurde.

Übersetzt Wojciech Blajer, Andrzej Szpunar

Adresy autorów:

mgr Wojciech Blajer

Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego

31-007 Kraków, ul. Gołębia 11

mgr Andrzej Szpunar

PP PKZ, Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska

33-100 Tarnów, Rynek 5